

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Overbruggend wetgeven in Europa: over termen, definities, concepten en het koppelen van Europese en nationale regelgeving

Mommers, L.; Voermans, W.J.M.

Citation

Mommers, L., & Voermans, W. J. M. (2007). Overbruggend wetgeven in Europa: over termen, definities, concepten en het koppelen van Europese en nationale regelgeving. *Regelmaat*, 6(2007), 231-243. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/12594>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/12594>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Overbruggend wetgeven in Europa: over termen, definities, concepten en het koppelen van Europese en nationale regelgeving

1. Inleiding

Zo de Europese Unie al iets is, dan is het een gemeenschap van verschillende volkeren met verschillende talen. Het belang van die talen in het functioneren van de EU is groot. Dat wordt eigenlijk treffend tot uitdrukking gebracht door de eerste verordening die de kersverse Europese Economische Gemeenschap na de oprichting in 1957 vaststelde. Het allereerste wetgevende besluit van de gemeenschap was de verordening betreffende de officiële talen van de gemeenschap.¹ Waren dat er in 1958 nog vier, inmiddels kent de Europese Unie 23 officiële talen.² Die talen weerspiegelen de verschillende culturen en nationale identiteiten van de volkeren en staten die de Unie vormen. Meer nog dan in een staat 'wonen' de burgers van de Unie vaak in een taal, die nauw verbonden is

met hun culturele en nationale identiteit. Respect voor die verschillende nationale identiteiten³ houdt ook in dat de Unie zich in de 'landstaal' verstaat met haar burgers. Ook het – vaak betwiste – democratische gehalte van de Unie is erbij gebaat dat de Europese overheid laagdrempelig, dat wil zeggen in de eigen taal, met burgers, bedrijven, instellingen en overheden in de lidstaten communiceert. Taal is ook het primaire vehikel waarin het gedeelde recht van de Unie wordt uitgedrukt. Een primaire eis van het recht⁴ – het rechtszekerheidsbeginsel – houdt in dat niemand aan niet te kennen recht kan worden gebonden. Of zoals de website van de EU het uitdrukt:

'De mensen hebben het recht te weten wat in hun naam wordt gedaan en moeten een actieve rol kunnen spelen zonder daarom een an-

* L. Mommers is universitair hoofddocent bij eLaw@Leiden, Centrum voor Recht in de Informatiemaatschappij aan de Universiteit Leiden. Prof. dr. W.J.M. Voermans is hoogleraar Staats- en bestuursrecht aan diezelfde universiteit, directeur van het E.M. Meijers Instituut – het onderzoeksinstituut van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden – en tevens redacteur van *RegelMaat*.

1. Verordening EEG nr. 1 van 15 april 1958 tot regeling van het taalgebruik in de Europese Economische Gemeenschap, *Pb* 17, 6 oktober 1958, p. 385–386. Zie eveneens de nagenoeg gelijklopende verordening die op dezelfde dag door de EGA werd vastgesteld, Verordening nr. 1 van 15 april 1958 tot regeling van het taalgebruik in de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie, *Pb* 17, 6 oktober 1958, p. 401–402. Deze verordeningen zijn vaak gewijzigd onder invloed van nieuwe toetredingen. De laatste verordening over de talen, voor zover ons bekend, is de Verordening EG 920/2005 van de Raad van 13 juni 2005 tot wijziging van Verordening nr. 1 van 15 april 1958 tot regeling van het taalgebruik in de Europese Economische Gemeenschap en Verordening nr. 1 van 15 april 1958 tot regeling van het taalgebruik in de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie, alsmede tot invoering van tijdelijke afwijkingsmaatregelen met betrekking tot deze verordeningen. Deze verordening regelt dat de Europese Unie 21 officiële talen kent.
2. Na de toetreding van Bulgarije en Roemenië zijn de officiële talen van de Unie: Bulgars, Deens, Duits, Engels, Ests, Fins, Frans, Grieks, Hongaars, Iers (Gaelic), Italiaans, Lets, Litouws, Maltees, Nederlands, Pools, Portugees, Roemeens, Sloveens, Slowaaks, Spaans, Tsjechisch en Zweeds.
3. Dat is een belangrijk beginsel waarop de Unie is gegrondvest. Zie art. 6 lid 2 Verdrag betreffende de Europese Unie.
4. Ook wel een 'oerveroorwaarde' voor de gelding van het recht genoemd. Zie W. Voermans, 'Weten van wetgeving', *RegelMaat* 2004, p. 155–161.

dere taal te moeten leren. Bovendien keurt de Europese Unie wetten goed die voor iedereen in de EU rechtstreeks bindend zijn: iedereen in de EU, zowel burgers als rechtbanken, moeten die wetten dus kunnen begrijpen, wat inhoudt dat ze in alle officiële talen beschikbaar moeten zijn. Het gebruik van de officiële talen vergroot de transparantie, legitimiteit en doeltreffendheid van de EU en haar instellingen.⁵

In deze bijdrage beschrijven wij welke rol begrippen spelen in de harmonisatie van wetgeving in Europa (par. 2), we gaan in op het LOIS-project, waarin de bouw van een meertalig lexicon werd onderzocht (par. 3), en we leggen uit hoe de uitkomsten van het LOIS-project harmonisatieactiviteiten en de toegang tot het recht voor de burger kunnen verbeteren (par. 4). We eindigen met enkele concluderende opmerkingen (par. 5).⁶

2. Parallellisering en harmonisatie van begrippen in Europa

2.1. Problemen van veeltaligheid

Hoe nodig en belangrijk de veeltaligheid of meertaligheid⁷ van de Unie ook is, ze vormt een bron van vele problemen en complicaties. Zo zijn er hoge kosten gemoeid met schriftelijke en simultane vertalingen in alle talen van de Unie: ongeveer € 1,1 miljard per jaar.⁸ Een ander probleem is dat sommige termen en begrippen in de ene taal gewoonweg niet te vertalen zijn in een andere taal zonder betekenisverlies

of -verandering. Een voorbeeld daarvan vormt de Franse uitdrukking ‘*sans préjudice*’, waarvoor geen equivalent in de andere Unietaalen bestaat. Maar ook een onschuldig woord als het Engelse ‘*battery*’ is lastig te vertalen.⁹ In het Nederlands betekent het namelijk niet alleen ‘batterij’, maar ook ‘accu’. De lijst van dit soort onvertaalbaarheden is lang, en is sinds de 2005-toetreding van twaalf nieuwe lidstaten met heel aparte taalkenmerken alleen nog maar langer geworden. En daar houdt het niet op. Soms kennen termen, begrippen en uitdrukkingen in de ene taal weliswaar een lexicaal equivalent in een andere taal, maar geen juridisch. Zo heeft het in het Franse recht welbekende begrip ‘*faute*’ in andere rechtsstelsels geen exact juridisch equivalent (met name in het Engelse en het Duitse recht).

Dichter bij huis valt te wijzen op het Nederlandse begrip ‘beschikking’, dat ook moeilijk zonder verlies van juridische betekenis in een andere taal kan worden omgezet. Om dergelijke problemen het hoofd te bieden, zijn in het Europese wetgevingbeleid enkele richtlijnen opgenomen die dergelijke taalvalkuilen beogen te ondervangen. Zo roept het *Interinstitutioneel akkoord betreffende de gemeenschappelijke richtsnoeren voor de redactionele kwaliteit van de communautaire wetgeving* (dat zijn de Europese aanwijzingen voor wetgevingstechniek)¹⁰ op om bij het ontwerpen van regelingen zowel bij woordkeuze als bij zinsbouw steeds rekening te houden met het veeltalige karakter van de Europese Unie. ‘Begrippen of termen die eigen zijn aan

5. <<http://europa.eu/languages/nl/document/59>>.

6. Dit artikel is deels gebaseerd op de Meijers-lezing die Laurens Mommers hield op 9 januari 2006 aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid in Leiden, onder de titel ‘Taal noch teken. Over de toegankelijkheid van Europese juridische informatie’.

7. In officiële publicaties van de EU wordt bij voorkeur van ‘meertaligheid’ gesproken.

8. De personeelskosten voor vertalers en tolken bedragen jaarlijks € 1123 miljoen, dat is slechts ca. 1% van de jaarlijkse algemene begroting van de EU, maar wel ca. 15% van de bestuurskosten van de EU. Dit zijn natuurlijk alleen de directe kosten die met meertaligheid gemoeid zijn.

9. Door sommige taalfilosofen wordt er wel op gewezen dat het eigenlijk nooit mogelijk is termen en begrippen uit een taal totaal equivalent te vertalen in een andere taal. Zie ook W.V.O. Quine, *Word & Object*, Cambridge: The MIT Press 2006, waarin hij gedachte-experimenten aangaat die zelfs de betekenis van een in een onbekende taal geuite kreet, al wijzend naar een konijn, hopeloos ambigu maakt. Dat belooft weinig goeds voor de betekenis van termen verwijzend naar abstracte entiteiten, al moet gezegd dat er op Quines denkbeelden wel iets af te dingen valt, met name door de kennelijke mogelijkheden om andere talen te leren en te begrijpen.

10. Interinstitutioneel akkoord van 22 december 1998 betreffende de gemeenschappelijke richtsnoeren voor de redactionele kwaliteit van de communautaire wetgeving, *PbEG* 17 maart 1999, 73, p. 1.

een bepaalde nationale rechtsorde mogen slechts met omzichtigheid worden gehanteerd.¹¹ Maar zelfs met dit caveat gaat het nog vaak fout;¹² een veeltalige Unie trekt nu eenmaal een grote wissel op het adaptieve vermogen van de lidstaten en nationale wetgevers, en op hun vermogen de eigen taal zodanig in te zetten dat verwar- ring met eigen juridische begrippen wordt voorkomen.

In Nederland proberen we problemen die het gevolg zijn van de veeltalige Unie, te ondervangen door maar liefst zo dicht mogelijk tegen de terminologie van de bronteksten aan te varen in het kader van de implementatie,¹³ en waar dat niet lukt een originele draai of vertaling aan een be- grip te geven, dan wel – in geval van ken- nelijke fouten in de brontekst of originele vertaling – aan te dringen op correctie bij de Europese Commissie.¹⁴ De mogelijk- heden daartoe zijn overigens beperkt.

2.2. Behoeftte aan harmonisatie en uniforme- ring

Verskillende vertalingen, begrippen, ter- men en interpretaties van in wezen dezelf- de Europese regels zijn geen gevolgenloze problemen. Zeker bij die Europese regels

die een uniform, geharmoniseerd, of een verregaand gecoördineerd Europees rechts- regime beogen te creëren, is divergentie van termen en begrippen – al dan niet het gevolg van (ver)taalverschillen – een wer- kelijk gevaar. Algemene doelen van de Gemeenschap, zoals een faire gemeen- schappelijke markt en bijzondere regelings- doelen, zoals ‘*level playing field*’, kunnen worden gecompromitteerd. Ook burgers en bedrijven die kapitaal, producten, dien- sten en goederen vrij willen verhandelen in die markt en zichzelf vrij willen bewegen, moeten eenvoudig kunnen weten welke regels – primaire en secondaire – gelden in die Europese binnenmarkt.

Iedereen zal zich voor kunnen stellen dat een Tsjechisch telecommunicatiebedrijf graag wil weten wat de Nederlandse regels zijn indien het telefoondiensten aan wil bieden aan Nederlandse klanten. Die moe- ten – zeker waar het in Nederlands recht geïmplementeerde Europese telecommu- nicatieregels betreft – eenvoudig te vinden zijn. Althans, zo zou je denken. Maar in de praktijk valt dat niet mee. Ten eerste kan een burger of bedrijf niet bij de Commissie opvragen op welke wijze tele- communicatierichtlijnen zijn geïmple- menteerd. De regels betreffende toegang

11. Zie richtsnoer nummer 5 en de uitwerking daarvan met voorbeelden en modellen in de *Gemeenschappelijke praktische handleiding* van het Europees Parlement, de Raad en de Commissie ten behoeve van eenieder die binnen de Gemeenschapsinstellingen bij de opstelling van wetteksten is betrokken, Brussel 2003 (onderdeel algemeen beginselen, onderdeel 5).

12. Zie voor een voorbeeld de richtlijn van het Europees Parlement en de Raad betreffende machines en tot wijziging van de Richtlijn 95/16/EG (Richtlijn liften), waarin in de Nederlandse versie de term ‘*control systems*’ is vertaald als ‘bedieningssystemen’ (knoppen en schakelaars), terwijl er ‘besturingssystemen’ wordt bedoeld. Echt iets heel anders, tenminste zo is ons verteld. Nog eentje: in artikel 5, lid 1, van Richtlijn 91/250/EEG van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 14 mei 1991 betreffende de rechts- bescherming van computerprogramma’s (Softwarerichtlijn), waarin de term ‘*contracting out*’ uit de Engelse tekst is vertaald met ‘uitbesteden’. Dat is niet juist, zo signaleert ook Struiks. ‘*Contracting out*’ is een term die wordt gebruikt om aan te geven dat men bepaalde (wettelijke) bevoegdheden door middel van een contract weer kan uitsluiten. Niet hetzelfde als ‘uitbesteden’ dus. De Duitse vertaler lijkt overigens in de- zelfde val te zijn gelopen, waar de Duitse tekst spreekt van ‘*Vergabe an Dritten*’. In de Franse versie is het wel gelukt correct te vertalen: ‘... *que l’on pouvait déroger aux dispositions de l’article 5(1) par contrat*’. Zie H. Struik, ‘De Softwarerichtlijn geëvalueerd’, *Tijdschrift voor auteurs-, media- en informatierecht (AMI)* 2001, afl. 4, p. 81-85.

13. Zie bijv. aanwijzing 56.

14. Zie hiervoor ook punt 64 uit de *101 Praktijkvragen over de implementatie van EG-besluiten*, waarin de forme- le en informele rectificatieprocedure aan de orde wordt gesteld. Zie ook het besluit van de Commissie van 13 juli 1975, COM(77)Min, 438 waarin de rectificatieprocedure (in het Engels ‘*correction procedure*’) is vast- gelegd.

tot informatie van de EU¹⁵ geven de Europese Commissie de mogelijkheid toegang tot documentatie over de implementatie van richtlijnen door de lidstaten categorisch te weigeren. Zelf zoeken wordt een puzzeltocht, die voert langs vele Nederlandstalige documenten en wettelijke regelingen. Voor een Tsjech zijn dat evenzovele struikelblokken en kostenposten die hem belemmeren bij het vrije dienstenverkeer. Wellicht dat dat ook verklaart waarom dat vrije dienstenverkeer tot nu toe nog niet zo van de grond is gekomen.

Langs verschillende lijnen wordt er op het ogenblik hard gewerkt om de beletselen te bestrijden die een veeltalige Unie – waarin het Europese recht in moeilijke toegankelijke landstalen en daaraan gekoppelde nationale regimes wordt vertaald – opwerpt voor vrij verkeer binnen de interne markt. De eerste lijn is die van de spontane harmonisatie van begrippen, zoals dat nu gebeurt bij het Europese contracten- en consumentenrecht, dit onder andere om inconsistenties te voorkomen en een betere afstemming te bevorderen.¹⁶ Ten tweede worden in meer directe zin pogingen ondernomen om de toegang tot (geïmplementeerde) EG-regels binnen lidstaten te vergroten. Een goed voorbeeld hiervan vormt de plicht die artikel 7 van de Dienstenrichtlijn¹⁷ aan de lidstaten oplegt om erop toe te zien dat informatie betreffende de wettelijke eisen aan dienstverlening voor dienstverrichters en -afnemers gemakkelijk via één kanaal (eenloketgedachte) toegankelijk is.

Kort en goed houdt dat vereiste in dat in alle lidstaten één centraal loket moet worden ingevoerd, waar dienstverrichters terecht kunnen voor de afhandeling van de administratieve procedures die nodig zijn

wanneer zij zich willen vestigen in een andere lidstaat of aldaar diensten willen gaan verrichten. Die informatie moet worden verstrekt in gewone en begrijpelijke taal, voegt de richtlijn daaraan toe. Per saldo betekent dit dat de vraag naar nationale vestigingseisen, én de vraag in hoeverre die voortkomen uit Europese bron, moet worden opgelost. Ook verlangt de Dienstenrichtlijn van een lidstaat dat het 'één-loket' wordt aangemoedigd om de informatie in andere talen van de Gemeenschap beschikbaar te stellen. Dat is een lastige en mogelijk ook kostbare activiteit. In vergelijking daarmee vormen de directe aanvankelijke vertaalkosten van EU-besluiten zelf een peulenschil.

Juist op dit terrein van de harmonisatie van begrippen in EU- en nationale wetgeving en het letterlijk 'overbruggen' van nationale wetgeving die op verschillende wijzen Europese wetgeving implementeert, ligt het werkveld en de toepassing van het project 'Lexical Ontologies for legal Information Sharing' (LOIS), een project dat in het kader van het zesde kaderprogramma (e-Governance) in 2004-2006 door een consortium van tien instituten uit verschillende lidstaten werd uitgevoerd. Namens Nederland nam de Universiteit Leiden aan dat project deel.

3. Het LOIS-project: functionaliteit en architectuur

3.1. De mogelijkheden en beperkingen van natuurlijke taal

De gemeenschappelijke markt van de EU is vooral gebouwd via wet- en regelgeving. Het gemeenschapsrecht telt meer documenten dan een mens in zijn leven kan lezen.¹⁸ Het mag met recht een papieren kathedraal worden genoemd. Die ka-

15. Zie met name de Eurowob, Verordening 1049/2001/EG van het Europees Parlement en de Raad inzake de toegang van het publiek tot documenten van het Europees Parlement, de Raad en de Commissie van 30 mei 2001, *PbEG* 2001, L 145.

16. Zie hierover ook M. Loos, *Spontane harmonisatie in het contracten- en consumentenrecht*, oratie Universiteit van Amsterdam, 3 februari 2006, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2006.

17. Richtlijn 2006/123/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 december 2006 betreffende diensten op de interne markt, *PbEU* 2006, L 376, p. 36.

18. Het aantal pagina's dat het acquis communautaire beslaat, wordt door de EU zelf of 80.000 geschat. Kritische acquis-'watchers', zoals de Britse organisatie Open Europe, schatten op basis van de gegevens uit de database EUR-lex het aantal pagina's veel hoger: ongeveer op 170.000 pagina's. Zie <www.openeurope.org.uk/research/acquis.pdf> (geraadpleegd op 1 november 2007).

thedraal is niet zo eenvoudig toegankelijk en overzichtelijk als we zouden willen. Wie de Europese portal EUR-lex wel eens gebruikt,¹⁹ kan zich waarschijnlijk wel voorstellen dat de gemiddelde geïnteresseerde leek niet erg enthousiast zal worden van het geboden overzicht. Niet alleen is de toegang zelf vooral gericht op professionals op het gebied van informatietoegang, ook de gebruikte taal is niet bepaald 'natuurlijk' te noemen.

Toch bestaat het regelgevingsbouw-
werk van Europa eigenlijk uit gewone-
mensentaal, taal die ieder mens in beginsel
zou moeten kunnen begrijpen. De talen
die mensen gebruiken om met elkaar te
communiceren, heten 'natuurlijke talen',
zelfs als het gaat om min of meer formeel,
bijvoorbeeld 'juridisch', taalgebruik. Dat is
jammer, want daarmee worden de moge-
lijkheden beperkt om teksten automatisch
te ontleden en op manieren te presenteren
die zoekenden direct naar de plek brengen
waar hun vraag wordt beantwoord. Te-
ruggerekend naar ons Tsjechische tele-
communicatiebedrijf: zou het niet mooi
zijn indien de medewerkers op hun inge-
tikte vraag 'vestigingseisen telecommuni-
catiebedrijven Nederland' direct in het
Tsjechisch de relevante Europese eisen, de
implementatie van de Europese eisen in
Nederlandse regelgeving en de overige
Nederlandse vestigingseisen te zien zou-
den krijgen?

Dat kan nu nog niet en dat is deels te
wijten aan de verschillende talen, maar
deels ook aan de omstandigheid dat na-
tuurlijke taal zich niet eenvoudig laat van-
gen in eenheden waarmee computers
kunnen werken en 'redeneren'. Natuur-
lijke taal onttrekt zich altijd tot op zekere
hoogte aan een formele beschrijving – re-
gels waarmee je kunt bepalen hoe je zin-

nen opbouwt, een syntaxis dus, en regels
waarmee je de betekenis van een zin kunt
afleiden, een zogenoemde 'semantiek'.
Zo'n tweeledige formele beschrijving
(syntaxis en semantiek) is nodig om de
structuur en de inhoud van dergelijke taal
automatisch te analyseren. Automatische
analyse maakt het tot op zekere hoogte
mogelijk op een natuurlijker manier met
computers te interacteren, bijvoorbeeld
door een zoekmachine een gewone vraag
te stellen in plaats van losse zoektermen in
te typen. Het zou te ver gaan om te bewe-
ren dat computers niets met natuurlijke
taal kunnen aanvangen. Er is een grote
onderzoeksgemeenschap op dit gebied, en
in het onderzoek zit vooruitgang. Maar
niet voldoende vooruitgang om bijvoor-
beeld zonder strikte domeinafbakening
betrouwbaar automatisch te vertalen, ja-
renlang de heilige graal van de automati-
sche-taalverwerkingsgemeenschap, waarin
de Europese Gemeenschap indertijd om
begrijpelijke redenen interesse had.²⁰

Met juridische taal wordt de automati-
sche analyse al snel een stuk lastiger, omdat
die lijdt onder de complexiteit van juri-
disch taalgebruik. Voor zover dergelijke
systemen in het juridische domein bestaan,
gaan ze over redelijk rechttoe rechtaan
vragen, zoals: hoeveel brandblussers moet
ik monteren in een schip van tien ton?²¹
Daar waar het voor juristen interessant
wordt, laat automatische analyse van na-
tuurlijke taal het al gauw afweten. Een stap-
je terug zetten is dan het devies. Veel juri-
dische vragen gaan in wezen om de ver-
houding tussen bepaalde juridische con-
cepten en de vraag in hoeverre feiten en
feitencomplexen classificeerbaar zijn in
termen van bepaalde concepten. Als de in-
gewikkelde grammaticale structuur van
(juridische) natuurlijke taal buiten be-

19. EUR-lex brengt de belangrijkste documenten bij elkaar die door de instellingen van de EU worden uitgegeven. De huidige versie, te vinden op <<http://eur-lex.europa.eu>>, is de voortzetting van twee oudere diensten: het betaalde Celex en het gratis 'oude' EUR-lex.

20. Wie de kwaliteit van dergelijke systemen voor automatisch vertalen met eigen ogen wil zien, kan terecht op <<http://translate.google.com>>.

21. Zie bijv. R.G.F.Winkels, A. Boer, J.A. Breuker & D. Bosscher, 'Assessment-based Legal Information Serving and Co-operative Dialogue in CLIME', in: J.C. Hage, T.J.M. Bench-Capon, A.W. Koers, C.N.J. de Vey Mestdagh & C.A.F.M. Grütters (red.), *Proceedings of JURIX-1998*, Nijmegen: GNI 1998, p. 131-146, over een systeem dat vragen over de toepassing van regelingen op schepen automatisch kan beantwoorden.

schouwing wordt gelaten, dan is het mogelijk die concepten onder de loep te nemen.

3.2. Het WordNet-raamwerk

Buiten de juridische wereld zijn er verschillende theorieën ontwikkeld om de betekenis van termen te vangen in een vast raamwerk. Een van die raamwerken heet 'WordNet', en het was een initiatief dat bedoeld was om een woordenboek te maken dat 'begrijpelijk' is voor computers.²² Om dat te bereiken is het noodzakelijk om heel precies te zijn in het duiden van de betekenis van termen, en ook van de relaties tussen verschillende concepten. Het WordNet-raamwerk legt betekenis vast door een beperkt aantal relaties te koppelen aan verzamelingen van termen die in een bepaalde context hetzelfde betekenen. Zoals 'rechtszaak' en 'proces' in een specifieke context dezelfde betekenis hebben en in andere contexten niet. Elke verzameling synoniemen binnen een bepaalde context wordt een 'synset' genoemd. De synsets worden door middel van verschillende nauw omschreven relaties, zoals equivalentie, causaliteit en specificiteit, met elkaar verbonden. Zo ontstaat een 'semantisch netwerk', een netwerk van termen waarvan ook een computer tot op zekere hoogte de betekenis kan 'verstaan' in de verschillende contexten waarin zij voorkomen.

Naast allerlei alledaagse contexten – waarin bijvoorbeeld 'moord' een andere betekenis heeft dan 'moord' in het Wetboek van Strafrecht – zijn er ook verschillende juridische contexten. De term 'werknemer' bijvoorbeeld is in een flink aantal wetgevingsdocumenten expliciet gedefinieerd, maar die definities kunnen uiteenlopen. In het WordNet-raamwerk kan worden onderscheiden tussen het concept 'werknemer' zoals het wordt gebruikt in de Wet arbeid en zorg, namelijk iemand die krachtens arbeidsovereenkomst naar burgerlijk recht of publiekrechtelijke aanstelling arbeid verricht, en de betekenis

van de term in een van de talloze andere wetten waarin die voorkomt. Het zou wat dat betreft misschien handiger zijn als elk concept met een specifieke juridische betekenis ook een eigen unieke naam zou krijgen. Maar een wet wordt nu eenmaal een stuk leesbaarder als er niet elke keer op de plaats van de term 'werknemer' 'werknemer in de zin van de Wet arbeid en zorg' staat. Zo gaat het overigens altijd in natuurlijke taal. Elke natuurlijke taal bevat ongelooflijk veel ambiguïteiten. Door die toe te laten kan in relatief weinig woorden veel informatie worden overgebracht, zodat het een efficiënt medium is om te communiceren.

In het LOIS-project is getracht de betekenis van het juridische domein te vatten in het semiformele raamwerk van WordNet, onder meer om daarmee het opzoeken van juridische documenten gemakkelijker te maken. Het project doelde met name op een soort generiek Europees 'begrippenwoordenboek' te maken dat gebruikt zou kunnen worden om eenvoudige toegang te bevorderen tot lidstatelijke wetgeving. Het generieke woordenboek zou als het ware een brug kunnen gaan vormen tussen de equivalente begrippen en normen binnen de wetgeving van de lidstaten. Dat is echter niet eenvoudig, want hiervoor werd al duidelijk dat het heel erg lastig is om vast te stellen of begrippen in regelingen en regelingen van verschillende landen wel vergelijkbaar zijn of equivalent. We hebben het probleem daarom in het LOIS-project stapsgewijs aangepakt en geprobeerd de eigenschappen en mogelijkheden van het WordNet-raamwerk zo volledig mogelijk te benutten.

3.3. 'Betekenis' in het LOIS-project

Het LOIS-project kende twee heldere doelstellingen: het op te leveren WordNet moest zes talen omvatten (Engels, Nederlands, Italiaans, Duits, Portugees en Tsjechisch), en vijfduizend concepten per taal. Die samen te stellen verzameling van

22. L. Dini, W. Peters, D. Liebwald, E. Schweighofer, L. Mommers & W. Voermans, 'Cross-lingual Legal Information Retrieval Using a WordNet Architecture', in: *Proceedings of the 10th International Conference on Artificial Intelligence and Law*, 6-11 juni, Bologna, Italië, 2005, p. 163-167.

vijfduizend concepten werd gaande het project verdeeld in diverse groepen. Grofweg zijn er twee categorieën concepten te onderscheiden in het WordNet. Dat zijn ten eerste zogenoemde lexicale concepten: termen met een betekenis die gebaseerd is op het algemene spraakgebruik en ten tweede juridische concepten: termen die een juridische betekenis hebben gekregen in wetgeving, rechtspraak, of eventueel in de rechtsgeleerde literatuur. Wij bespreken hierna de verhouding tussen de betekenissen van lexicale en juridische concepten.

De lexicale concepten zijn tot op zekere hoogte gebonden aan de taalgemeenschappen waarin zij gebruikt worden. Deze concepten kunnen subtiele verschillen tot grote afwijkingen in betekenis vertonen. Wij hebben in Nederland één woord voor rivier, namelijk 'rivier'. De Fransen hebben een woord voor rivieren die naar de zee lopen, en een ander voor rivieren die *niet* in zee uitkomen. We zagen in paragraaf 2 al dat dit probleem zich ook voordoet bij het ontwerpen van Europese regelgeving. Het fenomeen van classificatieverschillen is overigens grond geweest voor mythevorming. Zo zouden er, volgens het zogenoemde sneeuwwoordenverhaal, in bepaalde Inuitalen aanmerkelijk meer woorden voor verschillende soorten sneeuw zijn dan in pakweg het Nederlands. Dat blijkt niet echt te kloppen. Maar feit is dat – als de gebruiksccontext uitnodigt tot een meer specifieke wijze van uitdrukken – de taal zich zal aanpassen, en nieuwe termen of uitdrukkingwijzen worden geïntroduceerd om allerlei nuances te verwoorden. De relevantie van deze 'flexibele uitdrukingskracht' van natuurlijke taal vinden we ook in het juridische domein.

Natuurlijke condities kunnen nogal uiteenlopen tussen verschillende regio's. Datzelfde geldt voor culturele condities. Talen passen zich aan dergelijke verschillen aan. Juridische systemen hebben de neiging minstens evenveel uiteen te lopen als natuurlijke en culturele condities. Dat betekent dat ook forse betekenisverschillen op-

treden tussen concepten in verschillende juridische systemen. Sterker: de grote vraag is hoe je juridische concepten überhaupt zou moeten vergelijken. Sneeuw kun je vasthouden – niet te lang, maar toch. De reikwijdte van concepten die in verschillende culturen refereren aan sneeuw, wordt uiteindelijk vaak begrensd door de fysieke eigenschappen ervan. Van fysieke eigenschappen is in juridische domeinen zelden sprake, zodat datgene waarnaar juridische concepten verwijzen, in elk geval zelden in termen van meetbare eigenschappen te duiden is. Juridische concepten kunnen mede door hun grote abstractheid én hun specifieke plaats in een rechtssysteem in betekenis sterk uiteenlopen. Daarvan waren het eerdergenoemde Franse '*faute*' en '*sans préjudice*' voorbeelden.

Juridische concepten maken een gedeelte van die lastige eigenschap goed door vaak expliciet gedefinieerd te zijn. Expliciete definities, hoewel ze zelf ook weer in talige termen zijn gegeven, verschaffen vaak wel een ruwe indicatie waarover het bij de term in kwestie gaat. Dat maakt ze – zo goed en zo kwaad als dat gaat – vergelijkbaar met juridische concepten in andere talen. Die expliciete definities – een poging om betekenis vast te leggen – zijn te herleiden tot een aantal verschillende opvattingen over 'betekenis', zoals de opvatting van 'betekenis is gebruik' van de latere Wittgenstein, en betekenis als noodzakelijke en voldoende voorwaarde, uitgewerkt door Frege.²³ De waarde van dergelijke opvattingen is niet louter theoretisch. De discussie over betekenis bepaalt namelijk ook op welke manier we betekenis kunnen formaliseren, noodzakelijk om representaties van concepten in de computer te kunnen stoppen.

En dat 'in de computer stoppen' is weer noodzakelijk om de computer iets met die concepten te laten doen – bijvoorbeeld redeneren – of aan de gebruikers te laten zien wat een bepaald begrip betekent. Het mooie van het juridische domein is dus dat betekenis deels is geëxpliciteerd in de vorm van juridische definities, en dat die

23. Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Oxford: Blackwell 1953, vertaald uit het Duits door G.E.M. Anscombe [oorspr. titel: *Philosophische Untersuchungen*]; G. Frege, 'Über Sinn und Bedeutung', *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 1892, 100, p. 25-50.

juridische definities in veel gevallen leidend zijn bij het nader interpreteren van betekenis. Dat maakt het mogelijk een verbinding te leggen tussen de betekenisbegrippen van Wittgenstein en van Frege. De gebruikcontext die Wittgenstein introduceert om de betekenis van een begrip te kunnen relateren aan de specifieke omgeving waarin het wordt gebruikt, komt goed van pas bij de diverse betekenissen van termen in verschillende juridische contexten. Binnen de diverse contexten, en binnen bepaalde tijdsperiodes, is juridische betekenis dan te vatten in een kader van noodzakelijke en voldoende voorwaarden.

3.4. Architectuur van het LOIS-WordNet

In het LOIS-WordNet zijn volgens dit stramien expliciete definities van juridische concepten opgenomen. Er zijn algemene juridische concepten, zoals 'rechtbank' en 'rechtspraak', die betrekkelijk eenvoudig waren te parاللiseren, en er zijn specifieke juridische concepten uit het domein van het consumentenrecht. Deze concepten zijn op hun beurt weer afkomstig uit verschillende bronnen: uit rechtstheoretisch onderzoek, uit Europese richtlijnen (met name uit de definitiebepalingen van communautaire regelingen op het terrein van het consumentenrecht) en uit nationale juridische bronnen (bijvoorbeeld de nationale regelingen waarin die communautaire consumentenregelingen zijn omgezet). Bij het onttrekken van concepten aan juridische bronnen is vooral gebruikgemaakt van de passages waar termen een expliciete definitie krijgen. Deze expliciete definities kregen dan de status van een 'gloss' in het WordNet.

De opbouw van het LOIS-WordNet is als volgt. Voor elk concept zijn in dit raamwerk opgenomen:

- synoniemen: de termen die in de specifieke context van dit concept hetzelfde betekenen. Zij vormen samen de zogenoemde *synset*;
- glossarium: een beschrijving van de be-

tekenis van de term of termen in deze specifieke context;

- relaties: de verhouding tussen dit concept en andere concepten.

Door een uitgebreide verzameling van relaties dan we tegenkomen in bijvoorbeeld een thesaurus, kan een nauwkeuriger omschrijving worden gegeven van de verhouding tussen verschillende concepten. Zo kan, behalve de traditionele thesaurusrelaties zoals synonymie, bijvoorbeeld causaliteit worden meegenomen. Tijdens het LOIS-project bleek dat de lexicale benadering van het juridische domein, die verbonden is aan de inzet van het WordNet-raamwerk, niet in alle gevallen voldeed om relevante eigenschappen en relaties vast te leggen. In verband daarmee is een benadering gekozen waarbij verschillende aanpassingen zijn gedaan binnen de inzet van het WordNet-raamwerk. Een overzicht van het onderliggende model (in de informatica wordt dit tegenwoordig meestal een 'ontologie' genoemd, een term die deels de juiste en deels de verkeerde filosofische connotaties oproept) is gegeven in tabel 1 hierna.²⁴

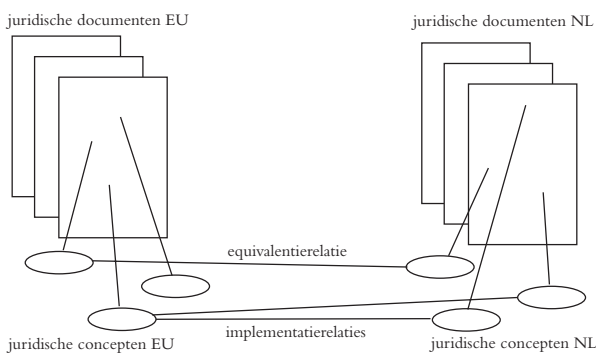
24. L. Mommers & W.J.M. Voermans, 'Using legal definitions to increase the accessibility of legal documents', in: M.-E. Moens & P. Spyns (red.), *Legal Knowledge and Information Systems. Jurix 2005: The Eighteenth Annual Conference*, 2005, p. 147-156.

Tabel 1. Entiteiten en relaties

Entiteiten en relaties	Verklaring
juridisch document	document dat deel uitmaakt van een formele rechtsbron
juridische term	term die in een juridisch document voorkomt
juridisch concept	term inclusief bijbehorende betekenis die expliciet gemaakt is in de vorm van toepassingscondities of een opsomming, en die afkomstig is uit een juridisch document
relatie 'geïmplementeerd als'	relatie tussen twee juridische concepten, waarvan er een deel uitmaakt van een EU-richtlijn, en het andere van de nationale regeling die gebaseerd is op de richtlijn
relatie 'geïmplementeerd in'	relatie tussen twee juridische documenten, waarvan er een een EU-richtlijn is, en het andere een nationale regeling gebaseerd op die richtlijn
volledige conceptuele gelijkwaardigheid	relatie tussen twee juridische concepten: de toepassingscondities (of entiteiten waaraan gerefereerd wordt) van de twee concepten zijn gelijk
gedeeltelijke conceptuele gelijkwaardigheid	relatie tussen twee juridische concepten: de toepassingscondities (of entiteiten waaraan gerefereerd wordt) van de twee concepten komen deels overeen
volledige functionele gelijkwaardigheid	relatie tussen twee juridische concepten: de entiteiten waaraan gerefereerd wordt, spelen een identieke rol
gedeeltelijke functionele gelijkwaardigheid	relatie tussen twee juridische concepten: de entiteiten waaraan gerefereerd wordt, spelen een deels identieke rol
volledige juridische gelijkwaardigheid	relatie tussen concepten: volledige conceptuele gelijkwaardigheid, gecombineerd met juridische erkenning van deze gelijkwaardigheid (bijv. bij EU-regelgeving in verschillende officiële talen)
gedeeltelijke juridische gelijkwaardigheid	relatie tussen concepten: gedeeltelijke conceptuele gelijkwaardigheid, gecombineerd met juridische erkenning van deze gedeeltelijke gelijkwaardigheid (bijv. bij bepaalde concepten in EU-regelgeving en de implementatie ervan in nationale regelgeving)

De bovenstaande architectuur is geïmplementeerd in een databasestructuur waarin de meeste van de entiteiten en relaties terugkomen. Deze bieden de mogelijkhe-

den om verbanden zichtbaar te maken tussen talen en tussen rechtssystemen. Een voorbeeld van hoe deze relaties tussen documenten en concepten worden gelegd, is

gegeven in figuur 1 hierna. Hierin wordt getoond hoe concepten uit juridische documenten uit de EU via bijvoorbeeld equivalentie- en implementatierelaties gekoppeld zijn aan concepten uit Nederlandse juridische documenten.

Figuur 1. Equivalentie- en implementatierelaties

De uitwerking van concrete relaties tussen concepten en documenten kunnen we illustreren aan de hand van het volgende voorbeeld. Neem, bijvoorbeeld, de definitiebepalingen uit de Richtlijn Elektronische handel.²⁵ Een voorbeeld van een *synset* die op deze richtlijn is gebaseerd:

Synset: {service provider}
Gloss: any natural or legal person providing an information society service
Source: Directive 2000/31/EC
Definition type: generalisation

Voor elke *synset* die is ontleend aan regeling, wordt bijgehouden om welke term het gaat, wat de definitie ervan in de regeling is, uit welke regeling hij afkomstig is, en welk definitietype wordt gehanteerd.²⁶ Omdat LOIS zes talen omvatte, zijn deze gegevens beschikbaar voor die zes talen. De Nederlandse versie van deze *synset* luidt:

Synset: {dienstverlener}
Gloss: iedere natuurlijke of rechtspersoon die een dienst van de informatiemaatschappij levert
Source: Richtlijn 2000/31/EG
Definition type: generalisatie

Een ander voorbeeld betreft de term ‘*established service provider*’ uit dezelfde richtlijn:

Synset: {established service provider}
Gloss: a service provider who effectively pursues an economic activity using a fixed establishment for an indefinite period. The presence and use of the technical means and technologies required to provide the service do not, in themselves, constitute an establishment of the provider
Source: Directive 2000/31/EC
Definition type: partial definition, includes {service provider}

En het Nederlandse equivalent ervan:

Synset: {gevestigde dienstverlener}
Gloss: een dienstverlener die vanuit een duurzame vestiging voor onbepaalde tijd daadwerkelijk een economische activiteit uitoefent. De aanwezigheid en het gebruik van technische middelen en technologieën die nodig zijn voor het leveren van de dienst, vormen als zodanig geen vestiging van de dienstverlener
Source: Richtlijn 2000/31/EG
Definition type: partiële definitie, omvat {dienstverlener}

Deze definitie is een partiële definitie, zij wijst immers terug naar de definitie van ‘*service provider*’. Dat geeft de mogelijkheid om een relatie toe te voegen die de twee definities aan elkaar verbindt: ‘*established service provider*’ is een hyponiem van ‘*service provider*’, dat wil zeggen dat de eerste een meer specifieke vorm is van de tweede. Is zo’n relatie in het WordNet-raamwerk eenmaal gelegd, dan kun je daar verschillende dingen mee doen. Zo is het mogelijk, indien de equivalentie tussen ‘*service provider*’ en ‘dienstverlener’ is bepaald, evenals die tussen ‘*established service provider*’ en ‘gevestigde dienstverlener’, automatisch de hyponymierelatie tussen de twee Nederlandse concepten toe te voegen. De begrippen ‘dienstverlener’ en ‘gevestigde dienstverlener’ zijn niet met een expliciete definitie geïmplementeerd in Boek 7 BW.²⁷ Waar dergelijke expliciete definities wél aanwezig zijn in Nederlandse wetgeving, kan een implementatierelatie worden gelegd tussen het concept uit de Europese richtlijn en het concept uit de Nederlandse regeling die op die Europese richtlijn gebaseerd is. Wanneer zo’n relatie aanwezig is, impliceert dat een implementatierelatie tussen de documenten waarin die concepten voorkomen.²⁸

25. Richtlijn 2000/31/EG van het Europees Parlement en de Raad van 8 juni 2000 betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij, met name de elektronische handel, in de interne markt, *PbEG* 2000, L 178, p. 1–16.
26. Zie P. Eijlander & W. Voermans, *Wetgevingsleer*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2000. De onderscheiden definitietypen zijn: geen definitie, contextuele definitie, definitie door generalisatie, specificatie, recursie of afkorting en definitie door verwijzing. De focus in LOIS ligt, voor wat betreft het gedeelte met begrippen uit Europese richtlijnen, op de expliciete definities door generalisatie, specificatie, recursie en afkorting.
27. Zie de Aanpassingswet richtlijn inzake elektronische handel.
28. Voorbeelden van zo’n implementatierelatie worden gegeven in par. 4.

4. Mogelijkheden van de architectuur

Het bouwen van een WordNet volgens de hiervoor beschreven architectuur geeft diverse mogelijkheden op het gebied van de ondersteuning van taken. Het LOIS-project zelf was vooral gericht op de mogelijkheden voor burgers (vergroten van het inzicht via informatievoorziening in het Europese recht). Daarvoor waren bijvoorbeeld de verklarende teksten bij *synsets* van belang, alsook de mogelijkheden om een zoekvraag van burgers in een zoekmachine uit te breiden via de relaties in het WordNet. Met die relaties kunnen bijvoorbeeld verbanden worden gelegd tussen niet-juridische termen die burgers gebruiken bij het formuleren van hun zoekopdrachten, en de juridische concepten die in juridische databanken voorkomen. Daarnaast kan met behulp van die relaties het aantal termen worden uitgebreid dat daadwerkelijk voor de zoekactie wordt gebruikt, zodat de kans afneemt dat burgers relevante documenten missen.

In het bestek van dit artikel is het echter belangrijk nader in te gaan op de mogelijkheden om de relaties tussen juridische documenten en begrippen onderling bloot te leggen – ook tussen verschillende EU-lidstaten. In het domein van wetgeving, en dan met name bij de implementatie van Europese regelgeving, is het van groot praktisch nut om de beschikking te hebben over de wijze waarop concepten uit Europese richtlijnen zijn geïmplementeerd in andere EU-landen. Doordat veel *synsets* uit het LOIS-WordNet geoogst zijn uit de definitiebepalingen van consumentenrichtlijnen, en de meeste lidstaten de goede gewoonte hebben (net als Nederland) de Europese definitiebepalingen liefst zo getrouw mogelijk over te nemen, is het spoor dat de Europese definities in nationale wetgeving achterlaten, vaak eenvoudig te achterhalen. Er is hier sprake van een bepaalde begrippenequivalentie (niet alleen lexicaal) tussen lidstatelijke wetgeving die gebruikt kan worden bij zoektochten naar wetgeving en zoektochten naar de wijzen waarop lidstaten EG-richtlijnen hebben omgezet (dat is vooralsnog geheime informatie die de Commissie niet prijs wil geven, zagen we al in par. 2).

Een tweede voorbeeld van *synsets* gebaseerd op definities, waarin – in tegenstelling tot het hiervoor genoemde voorbeeld van ‘dienstverlener’ en ‘gevestigde dienstverlener’ – wél sprake is van expliciete definities in een Nederlandse regeling, moge dit verder verduidelijken. Richtlijn 97/7/EG van de Raad en het Europees Parlement van 20 mei 1997 betreffende de bescherming van de consument bij op afstand gesloten overeenkomsten bevat in artikel 2 lid 1 een definitie van het begrip ‘overeenkomst op afstand’. Daaronder wordt verstaan

‘elke overeenkomst tussen een leverancier en een consument inzake goederen of diensten die wordt gesloten in het kader van een door de leverancier georganiseerd systeem voor verkoop of dienstverlening op afstand waarbij, voor deze overeenkomst, uitsluitend gebruik gemaakt wordt van een of meer technieken voor communicatie op afstand tot en met de sluiting van de overeenkomst zelf.’

In Nederland is de definitiebepaling van artikel 2 lid 1 van de Richtlijn en de Regeling bescherming van de consumenten bij op afstand gesloten overeenkomsten omgezet in artikel 46a van Boek 7 BW. De definitie is niet helemaal letterlijk overgeschreven. Er is gekozen voor een omzetting die beter aansluit bij het systeem van koopovereenkomsten (met name consumentenkoop), zoals dat in het Nederlands Burgerlijk Wetboek is neergelegd. Artikel 46a Boek 7 BW, onderdelen a tot en met c, luiden:

- a. overeenkomst op afstand: de overeenkomst waarbij, in het kader van een door de verkoper of dienstverlener georganiseerd systeem voor verkoop of dienstverlening op afstand, tot en met het sluiten van de overeenkomst uitsluitend gebruik wordt gemaakt van één of meer technieken voor communicatie op afstand;
- b. koop op afstand: de overeenkomst op afstand die een consumentenkoop is;
- c. overeenkomst op afstand tot het verrichten van diensten: de tot het verrichten van diensten strekkende overeenkomst op afstand tussen een dienstverlener die handelt in de uitoefening van een beroep of bedrijf en een wederpartij, natuurlijk persoon, die niet handelt in de uitoefening van een beroep of bedrijf.’

Het begrip ‘Overeenkomst op afstand’ is in het Britse recht omgezet in Paragraph 3, section 1 van The Consumer Protection (Distance Selling) Regulations 2000, No. 2334.²⁹ De definitie van artikel 2 lid 1 van richtlijn 97/7/EG is daar letterlijk overgenomen (*‘copied out’*, zoals de Britten dat noemen).

“distance contract” means any contract concerning goods or services concluded between a supplier and a consumer under an organised distance sales or service provision scheme run by the supplier who, for the purpose of the contract, makes exclusive use of one or more means of distance communication up to and including the moment at which the contract is concluded’.

De definitiebepaling van de richtlijn fungeert in het LOIS-WordNet als een soort brug tussen de regeling betreffende de overeenkomst op afstand in het Britse recht en die in het Nederlandse recht. Dat is een waardevolle brug omdat de definitie van overeenkomst op afstand weliswaar de kern vormt van de regelingen in het Verenigd Koninkrijk en Nederland, maar ook direct meer duidelijk maakt. Bijvoorbeeld dat de Nederlanders een ander systeem hebben van consumentenkoop. En dat die regeling een onderdeel vormt van het BW en daar behoort tot het genus bijzondere overeenkomsten. Het maakt ook direct duidelijk dat de Britten een aparte regeling voor *‘distance selling’* hebben gemaakt, die heel direct de Europese regels overneemt.

Bij daadwerkelijk gebruik van de diverse entiteiten en relaties die in tabel 1 zijn opgesomd, is in één oogopslag duidelijk of en hoe concepten uit Europese richtlijnen zijn geïmplementeerd in verschillende nationale rechtssystemen. Daarmee is voor bijvoorbeeld de (iets achterlopende) nationale wetgever een schat aan informatie te vinden over het werk dat collega-wetgevers met betrekking tot hetzelfde onderwerp elders in de EU hebben gedaan. Breder gezien kan hij ook gemakkelijker voorbeelden vergaren van de in-

plementatiemethoden die de nationale wetgevers in het algemeen hanteren. Dat levert een gemakkelijker blik ‘over de schutting’ op dan in de huidige informatiesystemen – hoewel EUR-lex ook nu al de mogelijkheid biedt om verschillende taalversies van EU-documenten naast elkaar te bekijken.

Maar dat ook de Europese burger of ondernemer baat kan hebben bij LOIS-achtige producten, staat buiten kijf. Een Tsjech, ja weer die Tsjech, die wil weten hoe hij met consumenten in beide landen overeenkomsten op afstand kan sluiten, zal zeer geïnteresseerd zijn de beide regimes te kennen als hij diensten aan wil bieden die het sluiten van een overeenkomst op afstand mogelijk maken. Producten als het LOIS-WordNet vormen de opstappen om op deze wijze regelingen van lidstaten eenvoudiger te doorzoeken. Dat is niet alleen leuk voor producenten en consumenten in Europa (zeker in de tijd dat straks de Dienstenrichtlijn zijn volledige effect zal krijgen), maar ook waardevol voor rechtsvergelijkend onderzoek bijvoorbeeld. De inspanning die het kost om impliciete relaties en concepten expliciet te maken, zou zich dan uit kunnen betalen in de diverse soorten gebruik die van dergelijke deels geformaliseerde betekenisnetwerken kunnen worden gemaakt: bijvoorbeeld in zoekmachines, ter ondersteuning van de formulering van zoekvragen, en in *‘legislative drafting’*-systemen.

5. Tot slot

Om verschillende redenen – de toename van het aantal Europese regels, de noodzaak tot grotere transparantie en rechtszekerheid, de opwaartse druk van regelingen zoals de Dienstenrichtlijn, de toegenomen onderlinge afhankelijkheid van lidstaten – is de afgelopen jaren een steeds grotere noodzaak ontstaan tot directe toegang tot het recht van de EU en het recht van andere EU-lidstaten. Niet langer zijn hier alleen de juridische professionals de gegadigden; ook ondernemers en consumenten krijgen met het recht van andere lidstaten te

29. Dat is een zogenoemd *‘statutory instrument’*, een regeling van een minister, enigszins vergelijkbaar met gedelegeerde regelgeving in Nederland.

maken. Als zij hun recht uitoefenen om in andere lidstaten zaken te doen, producten te kopen of diensten te leveren, dan komen zij in aanraking met ander toepasselijk recht, dat ondanks de harmonisatie van EU-recht natuurlijk nog steeds op diverse punten kan afwijken. Toegang tot dat recht is dan ook noodzakelijk. De LOIS-architectuur biedt daarvoor mogelijkheden, enerzijds via de 'ankers' (denk aan de definitiebepalingen uit richtlijnen) die het nationale recht met het Europese recht verbinden, en vervolgens weer met het natio-

nale recht van andere lidstaten, en anderzijds door de toegankelijkheid te faciliteren met begripsverheldering en uitbreiding van zoekopdrachten. Dat is een glorend verschiet in een Unie die nog steeds tobt met haar veeltaligheid, maar ook met haar onderlinge verscheidenheid. Wellicht kunnen zoeksystemen van de toekomst die zijn gebaseerd op de idee van LOIS-WordNet, bijdragen aan het bereiken van dat mooie motto van de Unie: Eenheid in verscheidenheid (*In varietate concordia*).